



Gáborjáni Orsolya

Anyavágy nőknél – a Perszephoné-jelenség okai és tünetei

Tanulmányomban az általam „Perszephoné-jelenségnek” nevezett tünetegyüttest vizsgálom. Ez a jelenség akkor lép fel, amikor fiatalabb nők erős kötődést, függőséget éreznek – rendszeres kapcsolat során – náluk idősebb nők iránt. Ez a viszony változó időtartamú lehet, de az általam ismert esetekben legalább egy évig fennáll, és a szexualitás is megjelenhet/megjelenik a két fél között. Feltáró vizsgálatomban a téma személyes jellege miatt retrospektív mélyinterjúkkal közelítettem meg ezt a jelenséget, különös tekintettel a fejlődéslélektani, illetve személyiséglélektani vonatkozásokra. Az interjúmban részletesen foglalkoztam az alany gyermekkorával, a szülőkkel való korai kapcsolatával, illetve más kapcsolatokkal is, amelyek a jelenség szempontjából fontosak lehetnek. Az interjúk egyik fő konklúziója, hogy ezeknek a fiatal nőknek az életére jellemző a sodródás, az az érzés, hogy „csak úgy megtörténnek velük az események”, és a legtöbb esetben képtelenek nemet mondani – hasonlóan a mitológiai Perszephonéhoz, aki folyamatosan sodródott anyjától a férjéig, majd vissza, örök körforgásban.

Perszephoné

Perszephoné nem csupán az alvilág uralkodónője volt, hanem egy elrabolts leány, akit lesodort az „élet” az alvilágba, miközben ő a földön akart maradni, ahol anyjával, Démétérrel lehetett. Perszephoné határozatlanságáról tesz tanúbizonyságot, hogy amikor végül Hádész, a férj, felengedi Démétérhez az összezavarodott – most már – asszonyt, az elfogad az alvilág urától egy gránátalmagot, amit lenyel, s így végérvényesen megpecsételi saját sorsát, és érvényesíti házasságukat Hádésszal. Aki ugyanis eszik az alvilág gyümölcséből, soha nem hagyhatja el az alvilágot véglegesen, mindig vissza kell térnie oda. Ezért alakult úgy Perszephoné sorsa, hogy az év kétharmadát anyjával töltötte a földön, egyharmadát pedig Hádésszal az alvilágban.

A japán származású, amerikai pszichiáter, Bolen (2008) személyiség alaptípusokat határoz meg, melyeket a görög mitológia istennőivel személyesít meg. Könyvében sorra veszi, melyek azok a tulajdonságok, amelyek a Perszephoné-típusú személyt jellemzik: mindig az elvárásoknak megfelelően viselkedik, hajlékony, kerül a konfliktusokat, soha nem mond nyíltan nemet, a felelősség teljes hiánya jellemzi, szorongó, és mindig a visszajelzésekre vár és vágyik. Bolen szerint a Perszephoné-

típusú nőknek az a feladatuk, hogy megharcoljanak saját passzivitásukkal, sodorhatóságukkal, illetve felületességükkel. Perszephoné kötődése anyjához ambivalens. Amikor Hádész elrabolja őt, látszólag ellenáll, kiabál, félelemmel tölti el az alvilág urának viselkedése, de amikor végleg visszamehetne anyjához, mégis lenyeli a magot, s ez örökre odaköti az alvilághoz. Démétér nyújtja a biztonságot, a melegséget, amihez Perszephoné visszavágyik, Hádész viszont az anyától való leválást biztosítja a számára. Amikor azonban az év egyharmad részében Hádésszel él együtt, még itt, az alvilágban is megtalálja a nőt, aki pótolhatja számára a vágyott anyai melegséget: ez az anyapótlék Hekaté, a háromfejű Istennő. Amikor Hádész elragadja a földről Perszephonét, egyedül Hekaté hallja meg a lány sikolyát, és ő vezeti a hónapok óta lányát kereső Démétért az alvilágba. Hekaté ezután állandó kísérője lesz Perszephonénak, aki így a földön és a föld alatt is megszerzi magának a vágyott anyát. Perszephoné mind az anyja, mind a férje felé megfelelési kényszerrel terheltén élt, ráadásul tele büntudattal, hiszen élete mindkét fontos szereplőjének hazudott. A kislányos, éretlen viselkedés keveredik az érett, öntudatos, szinte kemény nő viselkedésével.

Módszer

Alanyok

Interjúalanyaimat különbözőképp válogattam össze, elsősorban a hólabda-módszert alkalmaztam. Később találtam az interneten egy anonim dependencia-csoportot, valamint elmentem egy másik dependencia-csoport egyik ülésére, innen is szereztem egy-egy válaszadót. A többieket úgy találtam, hogy egyre több embernek meséltem erről a témáról, és beszélgetés közben olykor kiderült, hogy az adott személy is szenved vagy szenvedett ilyen függőségtől, vállalkozott a beszélgetésre.

Hét interjúalanyom volt: 21 és 46 év közötti nők; többségük többdiplomás, egyiküknek érettségije van, egyikük pedig még egyetemre jár.

Eszközök, eljárás

Mostani feltáró vizsgálatomhoz retrospektív (interjú)-módszert alkalmaztam, melynek hátránya az emlékezés szubjektivitása, viszont lehetővé teszi, hogy egy eddig nem vizsgált területen rövid idő alatt több alanytól szerezzek adatokat, és egyezéseket mutassak ki a szövegek között. E módszer mellett szól az is, hogy komplexitása miatt ezt a témát nem lehet másképp kutatni, egyetlen kérdőív vagy teszt sem fedti le ezt a tárgykört. Az interjúkat személyesen készítettem el, egyet leszámítva, amelyet skype-on kiviteleztem a földrajzi távolság miatt. Az interjúk körülbelül másfél órán át tartottak, a legrövidebb interjú hossza 40 perc, a leghosszabbé 2 óra volt. A beszélgetés egy előre elkészített kérdéssor alapján zajlott, de természetesen a közben felmerült témakörökre rákérdeztem soron kívül. A felvett szövegeket lejegyeztem, és kvalitatív tartalomelemzést végeztem rajtuk.

Komplexus

„A komplexusok leképezik a problematikus és a személyiségünket formáló kölcsönhatásokat, aztán gyermekkorunk és későbbi életünk kapcsolattörténeteit meg a hozzájuk tartozó érzelmeket és indulatokat, továbbá az ezek ellen alkalmazott elhárításformákat, és mindebből kinövő várakozásunkat, hogy milyen is lesz egyáltalán az élet” – írja Verena Kast (2006). A komplexusok egész életünkben kialakulhatnak, de nagyon jelentős a gyermekkorban lejátszódó interakciók hatása. Ha ezek problematikusak, erős érzelmeket, indulatokat váltanak ki belőlünk, akkor komplexus alakul ki, és ezután már minden hasonló eseményt ennek fényében értelmezünk, és minden ilyen vagy ehhez nagyon hasonló esemény tovább erősíti a komplexust. (Kast, 2006.) Az általam meginterjúvolt fiatal nőknél – elmondásuk alapján – abban a pillanatban alakult ki dependens érzés, amikor visszautasítást tapasztaltak az idősebb nő részéről. Előfordult olyan eset, hogy az idősebb nő korát tekintve interjúalanyom anyja lehetett volna, de olyan is volt, hogy a két személy között csak 5-6 év volt a korkülönbség. A fiatalabb és idősebb nő viszonyában tehát nem a kronológiai kor a meghatározó. A megkérdezettek többsége az anyakeresést említi mint lehetséges kiváltó okot az idősebb nők iránti vonzalomban.

A jungi anyakomplexus kifejezés bemutatásához előbb azonban az úgynevezett anyaarchetípust kell megismerni: „a bölcsesség és az értelmén túli szellemi magasság, a jóságos melengető, hordozó, növekedést, termékenységet és táplálékot adó elem, a mágikus átváltozás helye, az újjászületés, a segítő ösztön vagy impulzus, ami titkos, rejtett, sötét, túlnyomó mélység, a halottak birodalma, az elnyelő csábító és megmérgező, s aki elől nincs menekvés”. (Jung, 1994, 41.) Jung elkülönítette egymástól a fiú- és a lánygyermek anyakomplexusát, írja Kast; mindkettő lehet pozitív vagy negatív, attól függően, hogy az anya hogyan közeledett gyermekéhez gyerekkorában. A pozitív anyakomplexusban szenvedő lányok gyermekként szoros kapcsolatot ápoltak édesanyjukkal, így felnőttként a családnak szentelik életüket. Az ilyen emberekből árad a nőiség és az anyaság, ám ha a gyerekeik elköltöznek otthonról, feltűnően összeroskadnak, és nem tudnak magukra találni. Jellemző még ezekre a nőkre, hogy utálnak dönteni, kerülik a fájdalmat és a megrendülést. Ezzel szemben a negatív anyakomplexus jellemzői a következők: gyermekkorban sok elutasításban van részük, állandóan betegeskednek. Ezek a lányok felnőttkorukban képtelenek másokhoz tartozni, valamiféle ösbizalmatlanságot élnek meg nap mint nap. A férfiakhoz nem tudnak közel kerülni, nem ismerik az önátadás fogalmát, sem intim beszélgetések formájában, sem a szexben. (Kast, 2006)

Annak ellenére, hogy válaszadóim nem számoltak be arról, hogy hidegség vette volna őket körül gyermekkorukban, és egy interjúalanyomat leszámítva mindnek jó volt a kapcsolata az édesanyjával, a negatív anyakomplexus tüneteit mégis a legtöbb vizsgált személynél tapasztaltam. Leginkább az volt a feltűnő, hogy a szimptómák nem tudatosultak ezeknél a fiatal nőknél, hanem (élet)történeteik alapján lehetett ezekre következtetni. Ennek egyik jele volt, hogy öt interjúalanyomnak a legtöbb esetben házasságban élő személlyel volt intim kapcsolata – legyen ez a személy nő vagy férfi –, tehát olyan személlyel, akivel csekély volt az esély a kölcsönös elköteleződésre. Történeteik visszatérő eleme, hogy olyan helyzetekbe bonyolódnak,

amelyekben úgy érzik, nem ők irányítják az eseményeket. Ez adódhat abból, hogy félnek konfrontálódni, illetve tartanak attól, hogy nem fogadják el, vagy esetleg kevésbé szeretik őket, ha nemet mondanak bizonyos szituációkra.

Ha az anya-archetípust keresik alanyaik az idősebb nőkben, akkor Jung elmélete alapján elképzelhető, hogy ugyan kielégítő és szeretetteljes a kapcsolatuk saját édesanyjukkal, viszont az anya nem felel meg a kollektív tudattalanban lévő anya-archetípusnak; ezért keresik folyamatosan a „másik anyát”. Az is előfordulhat azonban, hogy problematikus a kapcsolat anya és lánya között, és emiatt jött létre a folytonos „anya-keresés”, egy olyan személyé, aki az eredeti kapcsolatot reparálhatja (de végül is a komplexus kiváltotta helyzetekben mégis megismétli). Kast szerint: „A komplexusokban a jelek szerint bonyolultan keverednek a tényleges élmények és a fantáziaképek, a megcsalatott várakozások és más efféle lelki tartalmak.” (Kast, 2006, 26.) Sokszor az volt a benyomásom a vizsgálat során, hogy interjúalanyaim leginkább azért reagáltak szélsőségesen bizonyos eseményekre az idősebb nővel kapcsolatban, mert egészen mást képzeltek el, mást vártak, mint ami végül történt/történhetett. Nem konkrét eseményeknél volt ez szembeötlő, hanem az interjúalanyok indulattól fűtött elbeszéléseinél, amikor arról számoltak be, hogy az idősebb nő hogyan reagált egy-egy gondolatukra vagy ajándékukra. Kívülről hallgatva ezeket a reakciókat, az idősebb nők által adott válasz nem volt más, mint fáradt, kimerült emberi válasz; sem több, sem kevesebb. Ugyanis a fiatalabb nők *mindent* akarnak az idősebbtől, és ez a végletekig elfárasztja az utóbbiakat. Mivel az interjúkban a szexualitás és a függőség mutatkozott a leginkább kiugró tartalmaknak, e témák köré építettem dolgozatom anyagát. Az alábbiakban ezeket mutatom be és vizsgálom pszichoanalitikus értelmezési keretekben.

Szexualitás

Interjúalanyaim közül csak egy definiálta magát homoszexuálisnak, az összes többi személy heteroszexuálisnak vallotta magát. Fontos megemlíteni azonban, hogy a leszbikus interjúalanyunk is csak idősebb nőkkel alakult ki ez a függőségi, gyötrelmes viszonya, más kapcsolataiban, ahol egyidős vagy fiatalabb nővel volt intim kapcsolata, azok dependenciától mentesek voltak. Elemzésem szempontjából meghatározó, hogy mindig idősebb volt a nő, aki iránt kialakult a függőség. Bálint Alice sorolja fel a primer tárgykapcsolatok jellegzetességei között, hogy az anya és a gyermek libidója egymásra irányul, létrejön a kölcsönös kielégülés, és megszűnnek a testhatárok. (Bálint Alice, 1941/1999, 107.) Több interjúalanyom is beszámolt arról, hogy az idősebb nők azzal magyarázták homoerotikus vonzalmukat a fiatalabbak felé, hogy volt bennük egy olyan egyedi érzés, amit azelőtt még sosem éltek meg, nevezetesen: „egyszerűen megszűntek a testhatárok”. Az idősebb nőkkel nem volt módomban beszélni, az ő motivációjukról csak a vizsgált személyek interpretációin keresztül tudtam tájékozódni. Azt gyanítom, hogy az idősebb nők – miután mindegyik heteroszexuálisnak mondta magát – talán jobban szégyellték ezt a szoros kapcsolatot a fiatalabb nőkkel, és az erotikus közeledést akarták megmagyarázni a „megszűntek a testhatárok” gondolattal.

A csecsemők fejlődésének Margaret Mahler által elkülönített második szakasza, az 1-5 hónapos csecsemőknél megjelenő szimbiotikus fázis is nagyjából arról szól, amiről interjúalanyaim beszámoltak. Mahler szerint a csecsemő úgy érzi, mintha ő és az anyja úgynevezett duáluniót alkotnának együtt, amelyet egy közös határ vesz körül. Ebben az egybeolvadt állapotban az én még nem vált le a nem-énről, és az erre az állapotra való regresszióval magyarázható a fiatalabb nők vágya. Az egybeolvadás náluk eljut az erotikus fantáziálásig, ami elmondásuk alapján a csókig terjed, illetve addig a képig, hogy meztelenül fekszenek egymás mellett. Ennél konkrétabb aktus, legalábbis elmondásuk alapján, nem jut eszükbe. A mahleri elmélet szerint lehetséges, hogy ebben a korai időszakban valami trauma érte a fiatal nőt, és emiatt vágnak annyira az összeolvadásra az idősebb nővel. (Cole, 2006)

Az egyik válaszadóm így jellemezte tömören az érzéseit az idősebb nő felé: „Mindenre vágyom. Hogy legyen a barátnőm, a beszélgetőpartnerem, a testvérem, az anyám, a szeretőm.” Ez a megfogalmazás is mutatja, hogy teljesen irreálisak a vágyak, amiket a fiatalabb nő érez az idősebb iránt. Interjúalanyaim nagy valószínűséggel az „otthon érzésére” vágytak, és arra, hogy egy személy azt a biztonságot tudja nyújtani nekik, amire egy gyermek is vágyik otthon. Legfőképpen hogy vigyáznak rá. Lehet, hogy az állandó megbántottság, az áhított személy eltávozása esetén érzett szeparációs szorongás emiatt alakul ki a fiatalabb nőkben. Mert érzik, hogy az idősebb nők nem tudják megadni számukra a vágyott otthon-érzést. Ezt már nem adhatja meg nekik senki, és ezzel a vizsgált személyek is tisztában voltak/vannak.

Az anyai testhez való korai viszony meghatározó a tárgyakhoz kapcsolódó élmények internalizálása és így a későbbi tárgykapcsolatok és érzet szempontjából.

„A gyermek fejlődésében az anyai test, helyesebben az anyai testtel kapcsolatos tudattalan fantáziák rejtik magukban a tárgykapcsolati ambivalenciát. Az anya teste különféle tárgyakkal telített: benne rejlik a táplálékot is adó anyamell, de tartalmazza az apai péniszt is, és jelen vannak az anya hasában növekvő kisbabák is. A fejlődés, a felettes én kialakulása úgy fogalmazható meg, mint az anyai testtel kapcsolatos fantáziák internalizációja. Már az élet első hónapjában megkezdődik a tárgyakkal kapcsolatos élmények, kapcsolatok belsővé tétele, a saját test koncepciójának kialakítása. Az internalizált tárgykapcsolatok felépítése és a belső tárgyi világgal kapcsolatos fantáziák és szorongások határozzák meg a személy viselkedését és érzetét.” (Kende, 2005, 64.)

Egyik interjúalanyom arról számolt be, hogy az külön vonzotta az idősebb nőben, hogy gyereke van. Az, hogy kinél alakul ki ez a függőségi érzés, rengeteg dologtól függ, többek között attól is, hogyan alakulnak a saját fantáziái, mit és miként internalizál, és hogyan viselkedik ezek után az adott személy. Freud „A nőiség” című előadásában így vélekedett: „A kisleánynak az a vágya, hogy az anyának gyereket csináljon.” (Freud 1933/1999) Elképzelhető, hogy ez váltja ki azt a túlfűtött szexualitást, ami körülengi ezeket a kapcsolatokat?

Verena Kast a serdülő lányok hasonló jellegű vonzódásairól beszél, amely éppen az anyától való leválást segíti elő:

„[A] más lányokkal-asszonyokkal való kapcsolat olyan különleges színezetű élményt is közvetít, amelyre úgy vélem, leginkább az a szó illik, hogy »animajellegű«: varázsos hangulat ez, egymáshoz kötődés és egyszermind a lélek kitágulása valami könnyed biztonságban, az erotikus megszólítotttság egy formája, amely nem akar rögtön a tettek mezejére lépni, az elbűvölő női lehetőségek, gyöngédségek, amelyeket csak úgy egyszerűen ki szabad próbálni.” (Kast, 2006, 27.)

Válaszadóim többsége arról számolt be, hogy egészen kicsi gyermekkorban, akár már óvodában jelentkeztek náluk azok a tünetek, amelyek a Perszeophoné-jelenséget fedik le: erős dependencia az idősebb nővel kapcsolatban, erotikus vágyak, álmok, fantáziák, állandó sértődöttség, megbántottság érzés, kicsinek, elhagyatottnak, elveszettnek érzik magukat mind a kiszemelt nő társaságában, mind pedig annak hiányában. Minél idősebbek lettek, annál erőteljesebben jelentek meg a fent említett tünetek, és míg gyermekkorban nem teljesedett ki az erotikus vágy tényleges aktussá, ez felnőttkorban több válaszadómnál is megtörtént. De nem csupán a szexuális vágy lett erősebb később, hanem az állandó megbántottság is, a „soha nem elég” érzése és az indokolatlan frusztráltsággal vegyes szorongás is a másik jelenlétében. Interjúalanyaim elmondása alapján a függőségi érzés erősségét és időtartalmát nem befolyásolja, hogy történik-e konkrét aktus a két nő között vagy nem, mindössze mohóbb lesz a vágy a szexualitáson keresztül elfogadtatni magukat a másikkal, mint abban az esetben, ha nem történik erotikus aktus.

Válaszadóim erotikus érzéseit több elmélettel is meg lehet magyarázni (többek között a mahleri elmélettel), az idősebb nők vonzódását viszont, akik soha azelőtt vagy azután nem létesítettek szexuális aktust nővel, milyen elmélettel lehet alátámasztani? Válaszadóim szerint az idősebb nők nem komplexussal voltak benne ezekben a viszonyokban. A queer elmélet egyfajta magyarázatot adhat arra, hogyan lehetséges az, hogy az egyébként heteroszexuális életformájú és identitású emberek miért kezdenek el erőteljes vágyat érezni a saját nemükhöz tartozó emberek iránt.

„Tág értelemben a queer-elmélet azokat a gesztusokat, illetve analitikus modelleket írja le, amelyek a biológiai nem, a társadalmi nem és a szexuális vágy között tételezett állítólag stabil viszony inkoherenciáját dramatizálják. A queer ellenáll ennek a stabilitás-modellnek – amely a heteroszexualitást eredendőnek tartja, pedig helyesebb lenne inkább következményként tekinteni rá –, s a biológiai nem, a társadalmi nem és a vágy össze nem illeszkedő pontjaira összpontosít. [...] Egy olyan társadalomban, amelyben a férfiak nem nyomnák el a nőket, és a szexualitás kifejeződését valóban az érzelmek alakítanák, a homoszexualitás és a heteroszexualitás kategóriája egyszerűen értelmét veszítené” (Jagose, 2003)

Lehetséges-e ezt a jelenséget a női homoszexualitás valamely megközelítése felől értelmezni? Ferenczi Sándor 1932-es *Klinikai naplójában* a női homoszexualitás elkerülhetetlenségét hangsúlyozza, az anyai kötődés univerzális eszméjéből kiindulva, de Ferenczi szerint ezt át kell terelni az „anatómiának megfelelő” szerelembe, amely passzív, befogadó és heteroszexuális. (Ferenczi, 1996; Borgos, 2013)

Helene Deutsch „A női homoszexualitásról” című tanulmányában így ír: „A homoszexuális nő látszólagos preödipális kapcsolódása az anyához ugyancsak posztödipális regresszió; a női homoszexualitás nem egyszerű fixáció az anyára mint a szerelem első tárgyára, hanem a visszatérés meglehetősen komplikált folyamata.” (Deutsch, 1932) Deutsch tehát összekapcsolja a homoszexualitást az anyával való kapcsolattal, vagyis az anyához mint szerelmi tárgyhoz való viszonyulás analóg a homoszexuális viszonyban két nő között kialakult, egymáshoz való kapcsolódással.

A homoszexualitásról folyó diskurzust az 1970-es évekig a patológiás felfogás uralta (Ritter, 2010), ezután viszont egészen más irányba folytatódott a diskurzus. Julia Kristeva, Helene Deutsch-hoz hasonlóan, szintén kapcsolatba hozza a lesbikus érzelmeket az anyához fűződő érzésekkel, de a „homoszexualitás mint patológia” elgondolás nélkül. „A nők sok esetben olyan szerelmi tárgyakat keresnek, akik olyan módon értik őket, ahogy anyjuk tette, s nem olyat, akik a vágyban partnerek.” (Kristeva, 1997; Ritter, 2014.)

Egy magát hívő katolikusnak valló válaszadóm mélyen tiltakozott, amikor rátértem az idősebb nő iránt érzett esetleges szexuális vágyára. „Nem vagyok homokos!” – tört ki belőle, majd amikor kicsit később újra rákérdeztem erre a számára nyilvánvalóan kínos kérdésre, ezt válaszolta: „Sokszor elképzelttem, hogy csókolózom vele [az idősebb nővel], de akkor undorodva összeborzongtam”. Végül valamivel később ő maga tért vissza ehhez a témához. Szinte suttogva ezt kérdezte: „Lehet, hogy biszex vagyok?” Az összes interjú végén kiderült, hogy jelen volt ezekben a kapcsolatokban a szexualitás vagy valamiféle vágy, amit egy-két interjúalanyom nem kötött az erotikához, csak valamiféle „rezgéshez, állandó feszültséghez”.

A hétből négy interjúalanyomnak volt szexuális kapcsolata idősebb nővel. A négyből hárman arról számoltak be, hogy mielőtt bármilyen testi kontaktus létesült volna kettejük között, megállás nélkül arról ábrándoztak, álmodoztak vagy álmodtak, hogy csókolóznak az adott nővel. Érdekes módon viszont a fantáziálás során nem léptek tovább, a csók volt a legtöbb, erre vágytak, más érintésre nem. Amikor megtörtént a csók, „soha nem érzett érzés-kavalkád járta át a testüket”, és ugyan – elmondásuk alapján – nekik elég lett volna ennyi, általában az idősebb nők kezdeményezték a folytatást, nekik többre volt szükségük. Bálint Mihály így ír az orális mohóságról: „Az ilyen szükségletek minden vágyott tárgya a tejet szimbolizálja; minden személy, akire ezek a vágyak irányulnak, a »jó« vagy a »rossz« anyát (anyamellet) képviseli.” (Bálint, 1930/1999, 31.) Bálint Mihály Bálint Alice gondolatait idézi könyvében, amely az orális vagy orálszadisztikus szeretetről szól: „Az orálerotizmus voltaképpen az elsődleges tárgyszeretet egyik legfontosabb kifejeződési formája. [...] az elsődleges tárgyszeretet jellemzői a következők: tehetetlenség, mohóság és kielégületlenség.” (Bálint, 1930/1999, 32.)

Interjúalanyaim úgy viselkednek ezekben a kapcsolatokban, mint a gyermek az elsődleges tárggyal, azaz az anyával szemben. Ezért lehetséges az, hogy ambivalens érzéseiket fejezték ki az idősebb nővel történő szexuális együttlétekl kapcsolatlan. Amellett, hogy örömet fejezték ki azért, hogy az idősebb nők erotikusan vonzódnak hozzájuk, egy válaszóómat leszámítva zavarbaejtőnek is nevezték ezt az állapotot, természetellenesnek és ijesztőnek.

A négy interjúalany, akinek volt szexuális kapcsolata az idősebb nővel, arról számolt be, hogy szinte képtelen volt az orgazmusra, pedig más kapcsolataikban – akár azonos, akár eltérő nemű partnerrel – tökéletesen működik ez a funkciója. Az egyik válaszóóó így beszélt az orgazmusról: „Nem kifejezetten a közösülésről fantáziáltam ezekkel a nőekkel, hanem inkább összebújáról... hogy meztelenül összebújunk... Tehát nem az, hogy orgazmus, és utána kész... Nem is volt orgazmusunk szerintem egyszer sem, hanem egy ilyen iszonyú erős, szimbiotikus összeölelés nem-tudom-micsoda, amiben persze volt szexualitás is, de annak nem egy ilyen hagyományos menete. És még ilyen hétköznapi intim helyzetekről, hogy reggel együtt kelünk fel, szóval... nem olyan fantáziák, amik orgazmusról szólnak. Ez egy másik pálya, amin ez mozog, egy ilyen lebegő, előntő valami. Egy euforikus dolog, ami nem csak testi szinten van, hanem valahogy globális is, nem a genitáliákra koncentrál, hanem valamiféle teljességre.” Egy másik interjúalanyom így fejezte ki magát: „Félreértett mindent. A szégyenlőségemre és zavartságomra azt hitte, én jobban szeretem, ha nadrágon keresztül izgat fel. Én nem voltam olyan, mint ő, aki már rögtön az első alkalommal lehajigálta magáról a ruhákat. Az orgazmust pedig, három kivétellel mindig csak színleltem. Persze tudom, hogy ez az egész rólam szól, minek csaptam be őt, minek csaptam be saját magamat?”

Függés

A bibliai Rut története egy fiatal nőről szól, aki férje halála után az anyósával tart Betlehembe, hogy ott telepedjenek le együtt. Bár Noémi, Rut anyósa próbálja rávenni a menyét, hogy térjen vissza Moáb földjére, ahonnan elindultak, de Rut hajthatatlan. Nem akar egyedül élni, de ennél többről van szó: Noémival akar együtt élni. Ebben a történetben természetesen mindenképp ott van a volt férj jelenléte Noémiban, az anyában, a férfié, akit Rut nagyon szeretett. Így tehát megjelenik a férj-, és az anyamotívum is, úgy, ahogy a Perszeophoné-történetben, és ahogy sok esetben, az interjúalanyaim életében is. A Rut-történetben Noémi testesíti meg az anyát és a férjet is egyszemélyben. Az interjúalanyaim nagy részének esetében férj, vőlegény vagy barát mellett estek úgy vissza a dependenciába egy idősebb nővel, hogy közben nagyon fontos volt a férfi az oldalukon. Érdekes módon, az ő esetükben mintha a férfi jelentette volna a biztonságot, a melegséget, a megértést, az otthon-érzést, illetve a társadalmilag elfogadott kapcsolatot. Az idősebb nővel való találkozás minden alkalommal felkavarta őket, szenzibilisebbek, feszültebbek, ingerültebbek lettek. A férfi jelenléte viszont megnyugtatta őket.

Az interjúból az a feltételezés rajzolódik ki, hogy a Perszeophoné-jelenség kialakulásának egyik oka az apával való elégtelen kapcsolat lehetett. Ez lehet egy

„illuzórikus korreláció” is, de mivel ennyire tendenciaszerűen megjelent, feltételezni lehet valamiféle kapcsolatot az apahiány és az anyavágy között. Ez meglepő tapasztalat, és magyarázatot egyelőre nem találtam erre a jelenségre. A hét beszélgetőpartner közül kettőnek még gyermekkorában meghalt az apja, a többi alanynak pedig annyira kevés kapcsolata volt az apjával, hogy alig tudtak a kérdéseimre válaszolni. A vizsgált alanyok egy személy kivételével arról számoltak be, hogy gyermekkorukban az apa kevéssé volt jelen a családban. Az apák nem érdeklődtek a lányuk hogyléte iránt, de még a lányok tanulmányaival kapcsolatban sem tettek fel kérdéseket soha. Nem csupán a verbalitás szintjén volt szegényes ez a kapcsolat, hanem fizikailag is: az apa soha nem érintette meg a lányát, nem ölelte meg, nem adott puszit, nem simította meg a vállát vagy a hátát. Interjúalanyaim beszámolóí alapján ezek az apák nagyon visszafogottak, visszahúzódóak voltak, csöndesek és szerények. Épp ezért felvethető az inceszt-tabu kérdése; ezek az apák annyira vigyáztak arra, nehogy úgy érjenek a lányukhoz, hogy az incesztus-gyanúra adjon okot, hogy végül semmiféle intim érintést nem kezdeményeztek.

Egy másik jellegzetesség volt az idősebb testvérhez, nevezetesen a nővérhez való viszony. Az idősebb testvér felé érzett megfelelési vágy és kényszer hasonló a szülőkkel kapcsolatos igényhez, hogy feltétel nélkül elfogadják a gyereket. Több interjúalanyomnál is az a helyzet jött létre, hogy a feltétel nélküli elfogadás vágya a nővér felé alakult ki, az idősebb testvér viszont elutasító viselkedést tanúsított a testvérével szemben, interakcióikat a megvetés, az el nem fogadás és a megszegyenítés jellemezte. Öt interjúalanyomnak még felnőttkorában is problematikus a nővérről való kapcsolata, egybehangzóan azt mondták, hogy a mai napig félnek a testvérük reakcióitól.

„Az autokratikus, tekintélyelvű és rideg család kodependenciához vezet.” (Hemfelt, Minirth, Meier, 2009) Ez válasz lehetne a függés kialakulásának kérdésére, de a hétből csak egy interjúalany panaszkodott tekintélyelvű neveltetésről. Ezeknél az eseteknél ráadásul még az is feltárandó kérdés, hogy ez a függőség miért éppen idősebb nők felé irányul. A párkapcsolatainkban hogyan lehetséges, hogy nem jellemzi őket ez a fajta viszonyulás? Hemfelt és munkatársai szerint a függőségnek van egy jellemző dinamikája:

Fájdalom, szeretethiány, alacsony önértékelés

Függés

Növekvő fájdalom, súlyosbodás, érzéketlenség

Fájdalmas következmények, a kapcsolatok hanyatlása

Bűntudat, szégyen

Amikor megkérdeztem interjúalanyaimat, hogy van-e valamiféle dinamikája egyrészt a kapcsolatnak, másrészt a bennük zajló érzelmeknek, hasonlóan mesélték el nekem ezeket a lépcsőfokokat, ahogyan a fenti szerzők ezt leírják. Legkülönösebb a végén a bűntudat és a szégyen, függetlenül attól, történt-e szexuális aktus vagy nem. Azt éreztem, hogy mindegy, hogy történt-e vagy nem, mert az érzés, a vágy, az erotika ott volt a levegőben minden esetben, és bizonyos embereknél már az is bűntudatot szül.

A tünetegyüttes felidézheti azt a jelenséget, amit Bálint Mihály oknofiliának, anyai konténernek nevezett el. (Bálint, 1959) A tárgy (Bálint itt elsősorban az anyára gondol) és az én elkülönülésétől való szorongás ellen kialakított védekező mechanizmus egyik formája, amikor az én a tárgyhoz kötődik, szinte a függőségig. (A másik, amit filobatizmusnak nevezett, amikor az én elutasítja a tárgyhoz való kötődést, és a saját erejében, illetve képességeiben bíz.)

Bálint Mihály így ír egyik analizált klienséről: „Ebben a történetben azonban újra csak fel kellett fedeznünk, hogy tulajdonképpen senki sem válthatja be reményeit, és végül bárki kevésnek bizonyul, mivel sajátos igényei és érdekei szerint mindenki a saját életét éli, ami szükségszerűen független, és így gyakorlatilag mindig más, mint az övé.” (Bálint, 1930/1999, 137.) Ez az a gondolatmenet, amit a válaszadók nem voltak képesek elfogadni, míg benne voltak ebben a dependens kapcsolatban. Kegyetlennek, kíméletlennek érezték az idősebb nőket. Nem tudták elfogadni, hogy a másik személy nincs velük egész nap, hogy pontosan nem tudják, épp mi történik, mi zajlik az idősebb nő életében. Megkockáztatom: azt viselték nehezen, hogy nem egyek az idősebb nővel. Vagy ahogy Bálint Mihály fogalmaz: „Beállítódásuk egyszerű: szükségük van rá, ezért annak mindig a rendelkezésünkre kell állnia.” (Bálint, 1930/1999, 140.)

Bálint Mihálynak egy másik fiatal női kliense is függő kapcsolatba került egy idősebb nővel. A kapcsolat évekig tartott, és a fiatal nő mindvégig hasítással fordult az idősebb felé. Bálint így értelmezte ezt a viszonyulást: „Ő az idősebb nő szeretne lenni, de miután ez nem lehetséges, állandó diszkomfort érzése van.” (Bálint, 1930/1999, 150.)

Diszkusszió

Tanulmányomban egy feltáró vizsgálatról számoltam be az általam Perszephoné-jelenségnek nevezett, nagyon komplex tünetegyüttesrel kapcsolatban, melynek alapja a dependens érzés, melyet egy fiatalabb nő érez egy nála idősebb nő iránt. A legtöbb esetben 20-30 év korkülönbség volt interjúalanyaim és az idősebb nő között, de amint ez kiderült a beszélgetésekből, nem feltétlenül a kronológiai kor számít. Ebben a kapcsolatban a fiatalabb nő regresszív tüneteket produkál, első helyet kíván elfoglalni az idősebb nő életében, akaratos, és szinte képtelenség megnyugtatni. Emellett viszont rengeteget nyújt is az idősebb nőnek, rendkívül szenzitív módon viszonyul hozzá, figyelmes, jó hallgatóság, és rengeteg szeretetet ad – viszont elvárja, hogy ezt a figyelmet és szeretetet ugyanolyan intenzitással vissza is kapja.

A regresszív viselkedés mellett e kapcsolatok másik fő mozgatórugója az erotika, amely vagy csak vágyként van jelen a két fél között, vagy beteljesült aktusként. Hét interjúalanyom között csak egy volt, akinek egy kapcsolatát leszámítva azonos nemű partnerei voltak, a többieknek vagy csak az idősebb nővel volt eddig szexuális kapcsolatuk, vagy rajta kívül legfeljebb egy-két nővel, de a legtöbb esetben nem azonos nemű párt választanak maguknak. (És konzekvensen heteroszexuálisnak azonosították magukat, kivéve egy alanyt, aki queernek aposztrofálta magát.) A szexuális aktusban mindegyik válaszadóm a csókra vagy az összebújásra vágyik

leginkább, és nem a felnőttkori, érettnék számító genitális-orgasztikus elemekkel vegyített aktusra. Legtöbb interjúalanyom szégyennel és büntudattal gondol ezekre a szexuális vonzalmakra, fantáziálásokra. Ennek a szégyenérzetnek is több oka lehet: mivel általában anyapótléknak tartják ezek a fiatal nők az idősebbeket, ambivalenciát okoz nekik az a tény, hogy a kapcsolat erotizált, túlfűtött; ezen kívül a társadalom heteronormatív (és korelvű) felfogása is ezt az érzést erősíti.

Mi jellemzi a Perszeophonékat? Egyfelől a passzivitás, az az érzés, hogy velük csak megtörténnek az események, ami miatt ezekben a dependens kapcsolatokban ugyan lázadoznak, mert tehetetlennek érzik magukat, de saját bevallásuk alapján képtelenek bármit is tenni ez ellen. Másfelől halk lázadók is ők, mert az idősebb nők felé viszont hatalmas elvárásokkal közelednek. De nem tudnak nemet mondani, a konfrontációtól való félelem és az attól való szorongás miatt, hogy akkor kevésbé fogják őket szeretni. Az önértékelésük és önbecsülésük nagyon gyenge; ha van mellettük egy állandó támogató és szerető partner, akkor kicsit rendbejön az önbizalmuk, de érzékenységük miatt egy apró incidens is rendkívüli fájdalmat okozhat nekik.

A szakirodalomban nem találtam olyan tanulmányt vagy esetleírást, amely pontosan lefedné a Perszeophoné-jelenséget, de sok helyen találtam a homoszexualitással vagy a függéssel kapcsolatos elméleteket a pszichoanalitikus gondolkodók körében. Mindkét témakörnél az anya szerepét hangsúlyozzák a szerzők, amit elégtelennek írnak le, valamilyen hiányosságot tulajdonítanak neki, amely később hatással van az egyén életére. A Perszeophoné-jelenség egyfajta komplexusnak nevezhető. A komplexus, Jung leírása szerint, a gyermekkorban bekövetkezett, erős érzellemmel párosult, problematikus interakció fixálódása, és felnőttkorban bármely olyan reakció, illat, gesztus, személy-típus elő tudja hívni, amely hasonló a gyermekkorban lejátszódott interakcióhoz, illetve ahhoz a személyhez, akivel az interakció történt. Ez a személy Jung, Freud és Kast szerint az anya.

Interjúalanyaim anyával való kapcsolatában nem fedeztem fel egyértelmű tendenciát; ami nem azt jelenti, hogy nincs is, de a szavak előtti állapotra nem emlékezhetnek, sőt, ha jól működik az elhárító mechanizmusuk, akkor másra sem feltétlenül. Az apák nem domináns léte (vagy halála) azonban mindegyik válaszódmánál megfigyelhető volt, ahogy a nővér domináns léte (vagy nemléte) is. Csak egy kapott közülük tekintélyelvű nevelést.

Mahler és munkatársai (1975) azt figyelték meg, hogy azoknak a gyerekeknek a viselkedése, akik az újraközeledési fázisban anyjuk közelségét keresték, de ő erre agresszióval vagy a helyzetből való kilépéssel válaszolt, hasonlít a borderline betegek magatartásához. „A hasított reprezentációk felhalmozódva meggátolják a tárgyállandóság és az identitás megszilárdulását” (Mahler, 1971, 1972; Mahler és Kaplan, 1977; Kramer, 1979, idézi Fónagy és Target, 2005). A „teljesen jó anya” keresése egész életen át folytatódik, és a kényszerű kapaszkodás és visszahúzódnak kettőssége megakadályozza a tárgytól való „optimális távolság” kialakítását (Bouvet, 1958, idézi Fónagy és Target). Interjúalanyaimnál viszont, bár az anyakeresés és függőség „tünete” megjelenik, kizárom a borderline működészavar akár enyhébb formáit is, így a fenti elmélet rájuk nézve nem helyénvaló.

Jung szerint, ha a komplexus örvényébe egyszer belekerül valaki, lehetetlenség onnan kikerülni, viszont megfelelő empátiával saját magunk iránt lehetséges megelőzni, hogy belekerüljünk. Ha ugyanis tudatosítjuk magunkban, hogy az a bizonyos esemény, ami behúzott minket az örvénybe, csak gyenge utánpótlás annak, amit gyerekkorunkban átélünk, és nem azonos azzal, akkor el tudjuk kerülni a komplexusba kerülést.

A fiatal nők követelése, sértődött állapota sem az idősebb nőnek szól, hanem olyasvalakinek, akitől már soha nem kaphatják meg a vágyott szeretetet, törődést, gondoskodást. Nem is az a fontos, hogy kitől kapták vagy nem kapták meg a szeretetet, hanem az, hogy mikor. A gyermekkor pedig nem jön vissza többé, viszont a hiánytól szenvedő emberek kaphatnak szeretetet, minőségibb odafordulást másoktól: barátoktól, társoktól, gyerekektől.

Összegezve: az interjúk alapján a Perszephoné-jelenség jellemzően olyan nőknél alakult ki, akiknek önbecsülésük bizonytalan, sodródásra hajlamosak, és feltehetőleg valamilyen gyermekkori elégtelen interakció vagy trauma miatt bizonyos idősebb nők kiváltják belőlük a regrediált, függő viselkedést, amelynek időtartama éveket ölelhet fel. Interjúalanyaim tisztában vannak azzal, hogy ennek a dependens kapcsolatnak romboló hatása van rájuk nézve, ezért most már tudatosan figyelik saját reakciójukat, és kerülik azokat a helyzeteket, melyeket „veszélyesnek” ítélnék magukra nézve.

Felhasznált irodalom

Bálint Alice (1941). Az anya iránti szeretet és az anyai szeretet. In: Bálint Mihály: *Elsődleges szeretet és pszichoanalitikus technika I.* Animula, Budapest, 1999. 106-122.

Bálint Mihály (1930). Pszichoszexuális párhuzamok a biogenetikai alaptörvényhez. In: Bálint Mihály. *Elsődleges szeretet és pszichoanalitikus technika I.* Animula, Budapest, 1999. 13-43.

Bálint Mihály (1959). *A borzongások és regressziók világa.* Animula, Budapest, 1997.

Bolen, Jean Shinoda (2008). *Bennünk élő Istennők.* Studium Effektive, Budapest.

Borgos Anna (2013). Az *Amor lesbicus* a háború előtti orvosi irodalom tükrében. In: Uő: *Nemek között. Nőtörténet, szexualitástörténet.* Noran Libro, Budapest, 2013. 188-217.

Cole, Michael – Sheila R. Cole (2006). *Fejlődéslélektan.* Osiris, Budapest.

Deutsch, Helene (1932). On Female Homosexuality. *Psychoanalytic Quarterly*, 1: 484-510.

Ferenczi Sándor (1932). *Klinikai napló 1932.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.

Fónagy Péter – Mary Target (2005). *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében.* Gondolat-Infonia, Budapest.

Freud, Sigmund (1933). A nőiség. In: Freud: *Újabb előadások a lélekelemzésről*. Filum, Budapest, 1999. 126-151.

Fuss, Diana (2010). Bukott nők – Freud „A női homoszexualitás egy esetének pszichogeneziséről” című tanulmányáról. *Thalassa*, 21(4): 39-60.

Hemfelt, Robert – Frank Minirth – Paul Meier (2009). *A szeretet választható*. Harmat, Budapest.

Jagose, Annamarie (2003). *Bevezetés a queer elméletbe*. Új Mandátum, Budapest.

Jung, C.G. (1994). *Mélysegeink ösvényein*. Gondolat, Budapest.

Kast, Verena (2006). *A személyiség születése*. Park Kiadó, Budapest.

Kende Anna (2005). Anyaság a pszichoanalízisben: lehetséges következtetések a nő mint szubjektum szemszögéből. *Thalassa*, 16(1): 63-82.

Kristeva, Julia (1997). A nők kora. In: Csabai Márta – Erős Ferenc (szerk.): *Freud titokzatos tárgya. Pszichoanalízis és női szexualitás*. Új Mandátum, Budapest. 237-255.

Ritter Andrea (2010). A homoszexualitás felfogásának változása a pszichoanalitikus elméletben és terápiában. *Thalassa*, 21(4): 70-84.

Ritter Andrea (2014). *Melegek. Ismeretlen ismerősök a 21. században. Pszichológiai tanulmányok*. Corvina, Budapest.